

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-4-16-33>

Шопіна Ірина Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративно-правових дисциплін

(Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ НЕВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто правові проблеми в Україні у зв'язку із прогалинами у правовому регулюванні альтернативної невійськової служби. Констатовано, що відсутність юридичної відповідальності осіб, які мають проходити досліджуваний вид служби, значно знижує ефективність правового механізму її проходження. Запропоновано визначення різних рівнів придатності за станом здоров'я до проходження альтернативної невійськової служби. Зроблено висновок, що правове регулювання проходження альтернативної невійськової служби в Україні під час дії правового режиму воєнного стану має здійснюватися в нерозривному зв'язку з гарантуванням національної безпеки.

Ключові слова: альтернативна (невійськова) служба, військова служба, релігійні організації, свобода совісті, свобода віросповідання, релігійні переконання, мобілізація, права людини, національна безпека.

Постановка проблеми. Необхідність вирішення мобілізаційних завдань гостро поставила в Україні питання про забезпечення прозорості, ефективної та справедливої мобілізаційної системи, за якої забезпечувалось би комплектування особовим складом військових частин, оптимальне для їхньої боєздатності. Велика кількість проблем виникає щодо цього через забезпечення визначеного в Конституції України права громадян на альтернативну невійськову службу. З одного боку, Україна має правові механізми заміни проходження військової служби її альтернативним варіантом, що відбито в Законі України «Про альтернативну (невійськову) службу», але, з іншого боку, під час правового режиму воєнного стану положення, пов'язані із проходженням означеного виду служби, не застосовуються, а судова практика характеризується відсутністю єдиного підходу. У поєднанні з недосконалістю правових норм у сфері проходження громадянами України альтернативної невійськової служби вказане зумовлює актуальність теми статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового регулювання альтернативної невійськової служби розглядали у своїх працях І.С. Пирога, М.В. Белова, В.І. Фрідманська, які встановили, що свобода совісті та віросповідання є невід'ємним правом людини, що виражається в можливості проходження альтернативної служби. Україна забезпечує це право через конституційні норми та законодавчі акти, проте на практиці існують численні правові та процедурні перешкоди. Вузьке тлумачення законодавства, складна процедура отримання дозволу та відсутність чіткої регламентації альтернативної служби під час воєнного

стану є основними проблемами, які потребують вирішення [1]. У своїх роботах В.К. Голуб визначив юридично значущі обставини, що характеризують правове поняття «альтернативна (невійськова) цивільна служба» у конституційному праві та виокремив дві групи міжнародних договорів у цій сфері [2]. Н.І. Марич у своїх роботах акцентує увагу на тому, що в універсальних і європейських міжнародних документах із прав людини право на заміну військової служби альтернативною проголошується не тільки з релігійних, а й з інших переконань: політичних, етичних, моральних, філософських [3]. Водночас складність та багатоплановість проблеми вдосконалення правового регулювання альтернативної невійськової служби зумовлюють необхідність подальших наукових розвідок.

Метою статті є визначення напрямів удосконалення правового регулювання альтернативної невійськової служби в Україні під час повномасштабної російської збройної агресії.

Виклад основного матеріалу. Проблеми взаємин церкви й держави протягом багатьох століть мали конфліктний характер. Так, зародження християнства на території Римської імперії супроводжувалося активним утручанням держави у проблеми віросповідання та мало своїми наслідками численні страти й інші види покарань християн за віру, яку вони сповідували. Випадки, коли держава застосовувала силові методи до вірян окремих конфесій, траплялися і потім, досить згадати гоніння на маніхейців, Варфоломійську ніч тощо.

Однак у другій половині ХХ ст. світове суспільство досягло узгодженості щодо того, що питання віроспові-

дання належить до непорушних прав людини й громадянина. Це було відображено в низці міжнародних правових документів, найбільш відомим із яких є Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод. Однак, окрім права сповідувати якусь релігію або не сповідувати жодної, існує блок прав і обов'язків громадянина, пов'язаних з його участю у функціонуванні державного апарату й виконанні державою своїх найважливіших функцій, зокрема функції захисту держави й суспільства від воєнних загроз, які можуть спричинити порушення територіальної цілісності, загибель мирних громадян, втрату ними майна, засобів для існування тощо.

Встановлення демократичними цивілізованими державами військового обов'язку передусім має на меті захист людини й громадянина як найвищих цінностей. Однак існує сфера, у якій сповідання людиною релігії вступає в конфлікт з її обов'язками як громадянина. Ще на початку української державності вказана проблема була усвідомлена, наслідком чого стало відображення права на альтернативну невійськову службу в Конституції України [4] й ухвалення спеціального закону України в цій сфері.

Для громадян України, виконання якими військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням, встановлено можливість проходження альтернативної служби [5]. Однак, відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права громадян на проходження альтернативної служби із зазначенням строку дії цих обмежень [6]. Змін, пов'язаних із заборонаю альтернативної служби під час правового режиму воєнного стану, до законів України «Про правовий режим воєнного стану», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо обмеження альтернативної служби із зазначенням терміну дії таких обмежень не вносилися. Неможливість проходження альтернативної служби зазвичай трактується згідно з положеннями ч. 1 ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», відповідно до якої вказаний вид служби запроваджується замість проходження строкової військової служби (оскільки під час правового режиму воєнного стану набір на строкову військову службу не проводився, а у 2024 р. її проходження було скасовано через уведення інших видів військової служби). Отже, в умовах мирного часу особливості релігійних переконань громадян, врівнювання яких не допускає користування зброєю, є підставою для проходження ними альтернативної (невійськової) служби. Натомість в умовах воєнного стану представники таких релігійних організацій несуть військову службу на загальних підставах, а в разі відмови від її проходження з релігійних переконань передбачено застосування заходів юридичної відповідальності [5].

Такий правовий стан не є чимось специфічним для України й висвітлений і оцінений у роботах зарубіжних науковців. Американський учений С.Д. Сміт стосовно відмови від військової служби з релігійних міркувань, під час проведення аналізу судової практики та позицій інших науковців, аргументує, що неочевидно, що релігійні віруючі зазнають більших душевних страждань, роблячи те, що вони вважають неправильним, ніж світські опоненти чи люди, чий глибокі переконання або зобов'язання суперечать дотриманню закону. Також, на його думку, неочевидно, що уряд має звільняти людей від дотримання загальноприйнятих законів лише тому, що вони зазнають душевних страждань через їх дотри-

мання [7]. На жаль, проблема забезпечення права представників визначених вище конфесій, віроучення яких не передбачає використання зброї, ще не була належно висвітлена в роботах українських науковців [8]. Зокрема, потребує рефлексії на рівні української правової доктрини практика Європейського суду з прав людини, який сформував орієнтири, за якими відмова від військової служби є переконанням, що досягає достатнього ступеня сили, серйозності, послідовності та важливості, щоб на нього поширювалися встановлені ст. 9 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, у разі, коли така відмова мотивована серйозним і непереборним конфліктом між обов'язком служити в армії та совістю людини або її щирими та глибокими, релігійними чи іншими, переконаннями (дивись, зокрема, рішення у справах: «Баятян проти Вірменії» (“Bayatyan v. Armenia”) від 27 жовтня 2009 р., заява № 23459/03, п. 110; «Канатли проти Туреччини» (“Kanatli v. Turkiye”) від 12 березня 2024 р., заява № 18382/15, п. 42, інші) [9]. Виклики сучасності потребують переосмислення ролі держави в регулюванні суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією релігійних прав громадян. В умовах правового режиму воєнного стану таке переосмислення має, на нашу думку, передбачати досягнення двох основних цілей: по-перше, збереження рівня додержання демократичних стандартів, одним із яких є свобода віросповідання; по-друге, гарантування необхідного рівня національної і воєнної безпеки [5].

Заслуговує на увагу те, що Європейська комісія з питань демократії через право (Венеційська комісія) у своєму Меморандумі щодо альтернативної (невійськової) служби, ухваленому на її 142-му пленарному засіданні 14–15 березня 2025 р., визначає, що право на відмову з міркувань совісті охоплює не лише релігійні переконання, але й глибокі моральні або етичні переконання, які мають серйозний і переконливий характер. Європейський суд з прав людини визнав, що це право не обмежується лише членами релігійних організацій, а поширюється на будь-яку особу, яка щиро дотримується таких переконань. У справі “Papavasiliakis v. Greece” (2016 р.) Суд постановив, що держава повинна забезпечити ефективну процедуру для визнання статусу особи, яка відмовляється від військової служби з міркувань совісті, зокрема й можливість індивідуального розгляду заяви. У контексті міжнародного права, Комітет ООН з прав людини також визнає, що право на відмову з міркувань совісті охоплює як релігійні, так і нерелігійні переконання, за умови, що вони є глибокими, щирими й серйозними [10]. Отже, однією з важливих проблем удосконалення законодавства про альтернативну (невійськову) службу є подолання дискримінації невіруючих осіб, система переконань яких унеможливує застосування зброї, порівняно з віруючими [8].

Іншою проблемою є забезпечення пропорційності зусиль між військовослужбовцями, що проходять військову службу за призовом під час мобілізації, і особами, які можуть (у разі внесення до законодавства відповідних змін) проходити альтернативну (невійськову) службу під час правового режиму воєнного стану. Венеційська комісія, згідно із практикою Європейського суду з прав людини визначила, що альтернативна служба повинна бути реальною альтернативою, не каральною за характером, і відповідати переконанням особи. Вона не має тривати довше за звичайну військову службу, має бути організована таким чином, щоб не створювати надмірних труднощів [10]. Звичайна військова служба під час мобілізації триває до видання Президентом України наказу

про демобілізацію або, якщо військовослужбовець має передбачені Законом України «Про військовий обов'язок та військову службу» підстави для звільнення – до завершення процедур, передбачених указаним Законом та іншими актами військового законодавства [11].

Отже, висловлена Венеційською комісією вимога щодо тривалості альтернативної невійськової служби, яка не має тривати довше за звичайну військову службу, в умовах правового режиму воєнного стану означає, що проходження альтернативної служби триває до видання Президентом України указу про демобілізацію відповідно до ст. 11 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [12]. Ми цілком погоджуємося з думкою Венеційської комісії щодо того, що альтернативна служба не повинна мати характер дискримінації, отже, для додержання принципу пропорційності тривалість альтернативної і звичайної військової служби має бути однаковою [8]. На жаль, за умов збройного конфлікту високої інтенсивності передбачити, коли саме завершаться бойові дії і буде можливість звільнення військовослужбовців у запас чи відставку, не уявляється можливим. Однак особи, які висловлять бажання скористатися своїм правом на проходження альтернативної служби, є такими ж громадянами нашої держави, як і військовослужбовці, що беруть участь у бойових діях. Отже, невизначеність термінів закінчення альтернативної служби не можна вважати дискримінацією, оскільки приблизно мільйон військовослужбовців Збройних сил України й інших військових формувань перебувають у такому саме становищі [8].

Що стосується висновку Венеційської комісії щодо того, що альтернативна служба має бути організована таким чином, щоб не створювати надмірних труднощів, хотілося б зауважити, що труднощі під час проходження будь-якої публічної служби мають диференціюватися залежно від віку та стану здоров'я особи. У системі військової служби для цього утворено систему військово-лікарських комісій, напрацьовано масштабний інструментарій для визначення придатності громадян до різних видів військової служби. Принципи гуманізму та людиноцентризму, застосовані в системі альтернативної невійськової служби, мають передбачати для здорових осіб і осіб із захворюваннями можливість для проходження служби в умовах різної інтенсивності. Отже, проходженню військової служби має передувати військово-лікарська експертиза, за результатами якої буде встановлено непридатність чи повну або часткову придатність особи до різних видів альтернативної служби. Інституційна система військово-лікарських комісій уже створена, медичні та правові засади їхньої діяльності напрацьовані, для використання цієї системи для обслуговування потреб альтернативної служби знадобиться декілька змін до правових актів, зокрема й до Положення про військово-лікарську експертизу у Збройних силах України, що затверджене наказом Міністра оборони України від 14 серпня 2008 р. № 402. Надалі проходження альтернативної служби має відбуватися за тими ж робочими графіками, тривалістю робочого

тижня і надання відпусток, що й проходження військової служби відповідними особами з повною придатністю та придатністю до служби у військових частинах забезпечення, ТЦК та СП, ВВНЗ, навчальних центрах, закладах (установах), медичних підрозділах, підрозділах логістики, зв'язку, оперативного забезпечення, охорони.

Альтернативна невійськова служба має на меті виконання обов'язку перед суспільством, що закріплено у ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» [6]. Для забезпечення виконання громадянами України військового обов'язку шляхом проходження військової служби створено потужну законодавчу й інституційну систему, яка включає кримінальну, адміністративну та дисциплінарну відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, правоохоронні органи, які наділені повноваженнями притягувати військовослужбовців до означених видів відповідальності. Виконання обов'язку перед суспільством у формі проходження альтернативної служби також потребує заходів забезпечення. Аналіз положень Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення свідчить, що в них містяться численні склади деліктів, пов'язаних із порушеннями порядку проходження військової служби. На нашу думку, положення ст. 407 Кримінального кодексу України, яка має назву «Самовільне залишення військової частини або місця служби», ст. ст. 172–11, 172–15 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Самовільне залишення військової частини або місця служби» і «Недбале ставлення до військової служби» можуть бути взяті за основу для встановлення кримінальної та адміністративної відповідальності у сфері проходження альтернативної служби. Юридична відповідальність у цій сфері має бути встановлена й бути пропорційною заходам відповідальності військовослужбовців [8].

Висновки. Удосконалення правового регулювання проходження альтернативної невійськової служби в Україні під час дії правового режиму воєнного стану має здійснюватися в нерозривному зв'язку з гарантуванням національної та воєнної безпеки. Варто пам'ятати, що метою запровадження конституційного військового обов'язку насамперед є захист життя громадян нашої держави, зокрема й тих, що належать до пацифістських релігійних культур. Тому в новому законі про альтернативну військову службу, необхідність ухвалення якого зумовлена багатьма чинниками, доцільно створити таку модель заміни військової служби альтернативною, яка дозволила б пропорційно та справедливо розподілити тягар воєнного часу між тими, хто боронить Україну зі зброєю в руках, і тими, хто обрав альтернативну невійськову службу. Терміни служби (до оголошення Президентом України демобілізації), можливе збільшення тривалості робочого часу та юридична відповідальність за самовільне залишення місця служби й за недбале ставлення до неї мають поширюватися на обидві ці категорії, що буде враховувати позицію Венеційської комісії щодо пропорційності заходів держави в досліджуваній сфері.

Список використаних джерел

1. Пирога І. С., Белова М. В., Фрідманська В. І. Гарантії свободи совісті та віросповідання у світлі альтернативної (невійськової) служби в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2025. Вип. 88 (1). С. 191–196. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.1.27
2. Голуб В. К. Міжнародні та конституційні засади права людини на альтернативну (невійськову) службу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2024. Вип. 85 (1). С. 188–195. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.85.1.25

3. Марич Н. І. Право громадянина на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою: стан, проблеми реалізації в Україні в умовах війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4 (1). С. 77–84. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.04.1.12
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.10.2025).
5. Шопіна І. М. Функціонування релігійних організацій в умовах воєнного стану: адміністративно-правові проблеми. *Академічні візії*. 2024. № 33. DOI: 10.5281/zenodo.13240385
6. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12.12.1991 р. № 1975–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення: 14.10.2025).
7. Smith S. D. What does religion have to do with freedom of conscience. *University of Colorado Law Review*. 2005. № 76. P. 911–940.
8. Шопіна І. М. Альтернативна (невійськова) служба: проблеми і перспективи. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 90. Ч. 5. С. 374–380. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.90.5.49
9. Постанова Верховного Суду від 02.03.2024 р. у справі № 344/12021/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514> (дата звернення: 14.10.2025).
10. Amicus Curiae Brief on Alternative (Non-Military) Service Adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14–15 March 2025). URL: <https://www.venice.coe.int> (дата звернення: 14.10.2025).
11. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 14.10.2025).
12. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 14.10.2025)

References

1. Pyroha, I. S., Bielova, M. V., & Fridmanska, V. I. (2025). Harantii svobody sovisti ta virospovidannia v svitli alternatyvnoi (neviiskovoi) sluzhby v Ukraini [Guarantees of freedom of conscience and religion in the light of alternative (non-military) service in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 88 (1), 191–196. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.27> [in Ukrainian].
2. Holub, V. K. (2024). Mizhnarodni ta konstytutsiini zasady prava liudyny na alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu [International and constitutional principles of the human right to alternative (non-military) service]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 85 (1), 188–195. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.25> [in Ukrainian].
3. Marych, N. I. (2025). Pravo hromadianyna na zamynu vykonannia viiskovoho обов'язku alternatyvnoiu (neviiskovoiu) sluzhboiu: stan, problemy realizatsii v Ukraini v umovakh viiny [The citizen's right to replace military service with alternative (non-military) service: state, problems of implementation in Ukraine during the war]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 4 (1), 77–84. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.12> [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (data zvernennia: 25.10.2025) [in Ukrainian].
5. Shopina, I. M. (2024). Funktsionuvannia relihiinykh orhanizatsii v umovakh voiennoho stanu: administratyvno-pravovi problemy [Functioning of religious organizations under martial law: administrative and legal problems]. *Akademichni vizii*, 33. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13240385> [in Ukrainian].
6. Pro alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu: Zakon Ukrainy [On alternative (non-military) service: Law of Ukraine] (№ 1975–12). (1991, December 12). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (data zvernennia: 14.10.2025) [in Ukrainian].
7. Smith, S. D. (2005). What does religion have to do with freedom of conscience. *University of Colorado Law Review*, 76, 911–940 [in English].
8. Shopina, I. M. (2025). Alternatyvna (neviiskova) sluzhba: problemy i perspektyvy [Alternative (non-military) service: problems and prospects]. *Visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 90 (5), 374–380. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.49> [in Ukrainian].
9. Verkhovnyi Sud [Supreme Court]. (2024, May 2). Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 344/12021/22 [Resolution of the Supreme Court in case № 344/12021/22]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514> (data zvernennia: 14.10.2025) [in Ukrainian].
10. Amicus Curiae Brief on Alternative (Non-Military) Service Adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14–15 March 2025). (n.d.). Retrieved from <https://www.venice.coe.int> (data zvernennia: 14.10.2025) [in English].
11. Pro viiskovyi обов'язok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy [On military duty and military service: Law of Ukraine] (№ 2232–12). (1992, March 25). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (data zvernennia: 14.10.2025) [in Ukrainian].
12. Pro mobilizatsiynu pidhotovku ta mobilizatsiiu: Zakon Ukrainy [On mobilization training and mobilization: Law of Ukraine] (№ 3543–12). (1993, October 21). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (data zvernennia: 14.10.2025) [in Ukrainian].

Shopina Iryna,

Doctor of Science in Law, Professor,
Professor at the Department of Administrative and Legal Disciplines
(Lviv State University of Internal Affairs, Lviv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF ALTERNATIVE NON-MILITARY SERVICE IN UKRAINE

The purpose of the article is to determine the directions for improving the legal regulation of alternative non-military service in Ukraine during Russia's full-scale armed aggression.

The article examines the legal problems arising in Ukraine due to gaps in the legal regulation of alternative non-military service. It is established that the judicial practice in this area is quite contradictory. Attention is focused on the provisions of the Amicus Curiae Brief on Alternative (Non-Military) Service of the European Commission for Democracy through Law (the Venice Commission), adopted at its 142nd Plenary Session on March 14–15, 2025. It is stated that the absence of legal liability for persons who are required to perform the investigated type of service significantly reduces the effectiveness of the legal mechanism for its performance. The establishment of different levels of fitness for alternative non-military service based on health status is proposed.

It is concluded that the legal regulation of alternative non-military service in Ukraine during the martial law regime must be carried out in inseparable connection with ensuring national security. It is substantiated that the primary goal of introducing the constitutional military duty is first and foremost the protection of the lives of the citizens of our state, including those belonging to pacifist religious denominations. Therefore, in the new law on alternative military service, the necessity of which is conditioned by many factors, it is appropriate to create a model for replacing military service with alternative service that would allow for a proportional and fair distribution of the wartime burden between those who defend Ukraine with weapons in hand and those who have chosen alternative non-military service. It is argued that the terms of service (until the President of Ukraine announces demobilization), the possible increase in working hours, and legal liability for unauthorized abandonment of the place of service and for negligence should apply to both categories, which will take into account the Venice Commission's position on the proportionality of state measures in the sphere under study.

Key words: *alternative (non-military) service, military service, religious organizations, freedom of conscience, freedom of religion, religious beliefs, mobilization, human rights, national security.*

Надіслано до редколегії 27.11.2025
Рекомендовано до публікації 23.12.2025
Опубліковано 29.12.2025